

СУСПІЛЬНИЙ ІДЕАЛ ЯК ПРЕДМЕТ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ

В останні роки у зв'язку з соціально-економічними, політичними, духовними перетвореннями в житті виникла потреба в осмисленні нових проблем у формуванні та розвитку суспільства. Сучасне суспільство знаходиться в умовах світоглядної кризи, що пов'язана з браком оригінальних філософських концепцій, які здатні інтегрувати суспільство, скеровувати діяльність людей. З нашої точки зору, західна філософія перестала грати роль інтегрального начала, не виправдали себе і запропоновані неklasичні підходи до проблеми свободи людини.

Сьогодні в українському суспільстві відбувається руйнування ідеалів корпоративного співтовариства, що були домінуючими в ХХ столітті. Разом із тим, запропоновані нові та традиційні цінності не можуть раптово змінити суспільну свідомість. Вся історія українського народу – це величезний соціальний і духовний експеримент. Жодному народу в новітній історії не довелося проявити стільки темпераменту, волі, енергії, виявити такої пасіонарності в площинах історичного і соціального буття, скільки випало на долю українців. Нині продовжується процес переоцінки цінностей, результатом якого є недовіра до раціональної складової цілепокладаючої діяльності людини. В пошуках сучасного ідеалу життя людина знаходить як безсумнівні цінності, так і стає заручником помилкових ідей та ідеалів. Тут бере початок процес переосмислення основних гуманітарних теорій, що дозволяють людині бачити нові горизонти власного та суспільного життя. У сучасних філософських працях предметом дослідження все частіше виступають фундаментальні ідеї, проблеми, що створюють основи для розвитку теоретичних знань. Однією з таких проблем є філософський аналіз суспільного ідеалу.

Філософів усіх епох, від античності до наших днів, так чи інакше хвилювало питання про ідеальний устрій суспільства, що базується на уявленнях про справедливість і мудрість. Образи найкращої або навіть ідеальної держави в добу античності, створені Платоном, Аристотелем, Сенекою та ін., залежали від суспільно-економічних умов рабства, вони були спрямовані не на соціально-економічні зміни, скасування механізмів нерівності та експлуатації, а на уявний ідеал "золотого століття", на чітке розмежування обов'язків у державі та жорстко детерміноване підпорядкування особистості суспільству.

Подальший розвиток людства і філософської думки дає все більш різноманітні джерела, орієнтири та напрямки у формулюваннях суспільного ідеалу. Епоха Середньовіччя змальовує ще більше розшарування суспільства, на тлі якого уявлення про ідеальне суспільне буття склалися, насамперед, як уявлення про "Царство боже". Саме в епоху ранньохристиянського Середньовіччя виникає такий ідеал, який багатьма дослідниками розглядається як суспільний ідеал, що охоплює в перспективі все людство.

Суспільний ідеал в епоху Відродження долає суперечність "Царство боже" – "Царство земне" та закладає основи класичного ідеалу Просвітництва:

формальна рівність перед законом, розвиток приватної власності, буржуазний підхід до держави і т. д. Суспільним ідеалом проголошується громадянський гуманізм. Дійсним вираженням тенденції розвитку прогресивних капіталістичних відносин стало "Царство розуму", що проявлялось через призму інтересів буржуазії та отримало філософське втілення в системі раціоналізму.

Еволюція уявлень про суспільний ідеал на вітчизняному ґрунті помітно відрізняється від цього процесу в Західній Європі. Абсолютизм в Російській імперії поширювався на всі без винятку сфери суспільного життя, звідси й ірраціональна специфіка еволюції суб'єкта суспільного ідеалу. Специфіка проявилася в тому, що у становленні ідеалу не було індивідуалізму та приватності. Становлення суспільного ідеалу відбувалося спочатку в рамках релігійних образів, а потім і в рамках світогляду економічно і політично панівного класу, а не опозиційних йому прогресивних соціальних верств.

Найбільший внесок у теоретичне вирішення проблеми суспільного ідеалу на вітчизняному ґрунті, у створення оригінальної філософської теорії суспільних ідеалів, здійснений працями: О. Хомякова, І. Кириєвського, М. Данилевського, К. Леонтьєва, В. Соловйова, М. Бердяєва, С. Булгакова, П. Новгородцева, С. Франка, М. Сетніцького [7].

Прикладом теорії, що має, на наш погляд, сучасне актуальне соціально-філософське, а не тільки історичне значення, є дослідження проблеми суспільного ідеалу в працях П. Новгородцева (1866–1924) [5]. Теорія суспільного ідеалу П. Новгородцева – важлива для обговорення та подальшої розробки даної проблеми як на початку ХХ століття, так і в наш час; з нею погоджуються або полемізують філософи, що досліджують проблеми суспільного прогресу, суспільного ідеалу. Проблеми суспільного ідеалу у П. Новгородцева є близькими для нашого часу, адже у цій теорії знайшли відображення найбільш важливі аспекти категорії суспільного ідеалу, його пізнання, оцінка та аналіз шляхів реалізації, що надає подібному підходу характер теоретичної підстави сучасної концепції ідеального суспільства.

Проблема суспільного ідеалу як одна з найважливіших у соціальній філософії вперше стала предметом систематичного дослідження у радянській філософії на початку 60-х років ХХ століття. Суспільний ідеал визначався як зразок, норма, ідеальний образ, від якого залежить спосіб і характер поведінки людини і суспільства, як загальна форма цілепокладаючої діяльності; вказувалося на те, що ідеал має глибоке соціальне значення. З середини 70-х років проблема суспільного ідеалу зайняла одне з центральних місць у дослідженнях, що були пов'язані з практикою ідеологічної боротьби, зі спробою обґрунтувати переваги комуністичного суспільного ідеалу, показати місце ідеалу в структурі ідеології, його зв'язок з часом, діалектику мети і засобів втілення ідеалу. Уточнювалося поняття "суспільний ідеал", розроблялася методологія його соціально-філософського аналізу.

Тим не менш, радянська соціальна філософія (історичний матеріалізм) не виробила до кінця 80-х років єдиної концепції, вказавши на непослідовний зв'язок аксіологічного аспекту суспільного ідеалу з його пізнанням і здійсненням в реальній практиці, висловивши сподівання, що намічені підходи до розгляду суспільного ідеалу будуть з часом поглиблені представниками соціальної філософії. Проте надалі процес вивчення цієї проблеми був

перерваний глобальними змінами у всіх сферах суспільного життя, що відбувалися в нашій країні на початку 90-х років. Необхідність вироблення нових суспільних ідеалів, що створюють передумови для виходу з кризової ситуації, зробила проблему суспільного ідеалу однією з найбільш актуальних. Осмислення нових соціально-політичних реалій зажадало і перегляду методології соціально-філософських досліджень (на що вказували вітчизняні вчені) і безпосереднього зв'язку філософії з політичним життям суспільства.

Значну роль у процесі теоретичного осмислення поставленої проблеми зіграли дослідження з історії філософії таких відомих представників філософської культури минулого, як М. Бердяєв, О. Введенський, В. Зеньковський, М. Зєрнов, С. Левицький, М. Лоський, Г. Флоровський, М. Полторацький, Е. Радлов, Ф. Степун, Є. Трубецкой, Г. Шпет, Б. Яковенко та ін. Звернення до філософського спадщини минулого, аналіз невідомих раніше широкому колу дослідників творів філософів, дозволило значно розширити проблемне поле досліджень і знайти нові передумови для створення теорії суспільного ідеалу.

Для поповнення "банку ідей" теорії суспільного ідеалу необхідно також звернутись до робіт вітчизняних авторів другої половини ХХ – початку ХХІ ст. за різними напрямками філософської думки: історії, філософії, філософської антропології, проблем міфу і міфології, ідеології, духовної та соціальної сфер суспільства, історії та теорії соціології. Адже доводиться визнати, що при наявності великого і цінного в соціально-філософському плані матеріалу, що висвітлює окремі аспекти проблеми, цілісна, систематизована і всебічно обґрунтована теорія суспільного ідеалу, не створена. Розробка методології соціально-філософського аналізу суспільного ідеалу може цьому суттєво сприяти [4]. Вона дозволяє узагальнити емпіричний матеріал і може бути підставою для розробки актуальної і соціально значимої теорії. Відсутність спеціальних досліджень суспільного ідеалу в історії вітчизняної філософської думки не давала можливості виробити оптимальну соціальну організацію українського суспільства з урахуванням досвіду та аналізу переваг і недоліків минулого у світовій та вітчизняній практиці.

В останнє десятиліття з'явилися численні дослідження різних аспектів суспільного ідеалу¹, що дозволяють виділити підстави актуальності аналізу суспільного ідеалу:

¹ Биланова М.Ю. Проблема идеала как общественной ценности и ее отражение в русской философии. Ивонин Ю.П. Проблемы социального идеала в русской философии конца XIX – первой трети XX века. Карташов А.В. Социальный идеал в системе духовных факторов развития общества. Константинова Л.В. Место и роль общественного идеала в системе социальной детерминации. Лушкина Т. А. Природа общественного идеала. Маркова Т.В. общественный идеал как объект социально-философского анализа в русской неакадемической философии начала XX века. Маслов Е. С. Ожидание осуществления социального идеала как феномен массового сознания. Ненина И. М. Социальный идеал и утопия в культурно-исторических ситуациях общественного развития. Савина Л.В. Методологические аспекты социально-философского анализа проблемы общественного идеала. Савокин В.И. Религиозный аспект социального идеала. Селеверстов Р.Е. Социальный идеал и утопия: опыт русской философии. Скоробогатько А. В. Проблема общественного идеала в русской социальной философии. Трухан А. В Общественный идеал в структуре идеократического сознания: реконструкция и интерпретация. Туманов СВ. Генезис и функционирование общественного идеала в массовом сознании и массовом поведении. Шестакова И.С. Социальная утопия как превращенная форма общественного идеала.

1. Інтенсивний розвиток техніки і технологій, підвищення ролі інформації та можливостей окремої людини мати доступ та вплив на життя планетарного масштабу.

2. Відмова від класичних ідеалів та плюралістичні підходи до інтерпретації феномену суспільних ідеалів можливі лише на основі створення багатовимірної толерантної картини суспільного життя.

3. Сучасна технократизація науки і світогляду людей призвела до послаблення впливу гуманітарних наук в суспільстві. В результаті цього люди не можуть отримати відповідей на ключові сенсожиттєві питання, не мають опертя на багатовіковий духовний досвід людства. Це демонструє катастрофічну слабкість людини в умовах соціально-культурних змін, їх неготовність до адекватних відповідей на виклики сьогодення.

4. У вітчизняній філософії ХХ століття сфера формування універсальних та об'єктивних знань як результату пізнання була пріоритетною для більшості дослідників, а сфера створення цінностей та ідеалів, що високою мірою пов'язана з суб'єктивізмом та ідеалізмом, залишалась на маргінезі філософського дискурсу.

5. Одним із актуальних питань сучасної філософії є суб'єктивізм як концепція ключової ролі внутрішнього особистого фактору в бутті. Домінування об'єктивізму в науці і філософії викликає критику з боку філософської антропології, а вивчення сфери суб'єктивного є одним із найменш розроблених напрямків у філософській традиції, не дивлячись на значні спроби подолання цього пробілу.

При аналізі природи, сутності категорії "суспільний ідеал", осмисленні шляхів його формування необхідно звернутися до поняття "ідеал". Вся історія філософії демонструє намагання пояснити, що таке ідеал. Ідеал має різні назви у філософії: "благо", "форма споглядання", "дух епохи", "культурний зразок або стандарт цінності", "душа культури", "бажане майбутнє" і т.д. У цілому ідеал як основа целепокладаючої діяльності виступає у всіх сферах суспільного буття – соціальній, політичній, моральній, естетичній и т. д. На основі моральних цінностей, норм, оцінок життєдіяльності утворюється суспільний ідеал.

Суспільний ідеал – це таке явище, яке тотожне своїй сутності. Сутність даного явища не завжди розкривається у всій своїй повноті, стає доступною на емпіричному чи раціональному рівні. Суспільний ідеал – це не відображення об'єктивної реальності, а навпаки, – відповідність тому, якою вона повинна бути. Тобто це, перше за все, уявлення про шляхи зміни існуючого суспільного стану. Цей ідеал формується на основі умов, в яких проживає людина, виходячи із усвідомлення людиною тих необхідних змін, яких вона потребує і здатна досягнути за визначеним сценарієм. Адекватно відображаючи бажану реальність суспільний ідеал визначає целепокладання людської діяльності. Адже ідеал виходять за межі дійсності, володіючи потенційним буттям. Перетворення ідеалу в дійсність, його перехід від потенційності до реальності, вихід сутності явища "на поверхню" проявляється у видимих феноменах дійсної життєдіяльності суспільства (людини), але оскільки сутність у всій своїй повноті залишається недосяжною, то світ явищ перетворюється на свою протилежність. Оскільки сутність

невичерпна, то за її конструкціями, що виявляються у світі явищ і, тим самим перетворившись на свою протилежність, дозволяють споглядати більш глибокий прошарок сутності. Він проявляє себе в нових ідеальних утвореннях. І такий процес безкінечний, що пояснює таку кількість ідеалів, які існують як одночасно, так і змінюють один одного в різні історичні епохи. Ідеал як будь-яке філософське поняття отримує конкретно-змістовне визначення в межах тієї чи іншої філософської системи. Але майже всі сходились в тому, що ідеал – це уявлення про сучасний суспільний устрій, вища, кінцева мета, реалізація якої забезпечує найвище щастя людини. Якщо формальне визначення ідеалу не викликало суперечностей, то питання суспільних інтересів, конкретного змісту ідеалу, джерел їх формування і шляхів досягнення, відношення до дійсності, їх роль і значення в практичній діяльності відобразились в широкій науково-теоретичній і часто практичній дискусії [8, 118]. Багато громадських діячів, філософів, соціологів, політиків прагнули не тільки виявити шляхи формування ідеалу, але й розкрити способи його практичної реалізації.

Та слід наголосити, що ідеал в суспільному чи особистому житті людини може мати як позитивний, так і негативний, навіть руйнівний характер. Ідеал можна визначити як цілепокладання тієї чи іншої людини, що принципово різняться в розумінні добра і зла, світла і темряви, а ще більше в засобах і шляхах їх досягнення. Якщо людина бездумно, некритично приймає ідеал, що нав'язується їй найближчим оточенням, чи суспільством у цілому, то він рано чи пізно перетворюється в її свідомості на хибний. Навіть істинний ідеал, що домінує в цей час і в цьому місті, може бути чужим та небезпечним для людини, оскільки часто не відповідає її самості, природі людини, суперечить життєвим цінностям.

Проблема суспільного ідеалу не може бути розкрита та зрозуміла без урахування релігійного чинника, який є визначальним для більшості соціальних мислителів. У багатьох соціальних філософів християнський світогляд є тим стрижнем, до якого тяжіє вся інша філософська і суспільна проблематика. Вітчизняна філософська думка на відміну від західноєвропейської світоглядної теорії ніколи не лежала в сфері суто теоретичного, неупередженого пізнання світу, але завжди передбачала певне релігійне тлумачення буття. Християнська віра для деяких соціальних філософів перетворилася з об'єкта теоретичного аналізу в царину духовного служіння і плід діяльності, як, наприклад, для С. Булгакова, який став священником. Слід взяти до уваги, що релігійно-філософська думка, вирішувала складне філософське питання співвіднесення ідеалу земного з небесним [1, 4, 6].

Протягом століть між філософами йшли суперечки не лише щодо сутності ідеалу, а й принципів його формування. Ідеали формуються як стихійно в повсякденному житті людини, так і свідомо у філософських соціальних, політичних, етичних, естетичних та ін. теоріях. Разом з тим, між ними існує взаємозв'язок: ідеали, сформовані теоретиками, виражають ідеали, що виникають на більш високому рівні: в теоретичній, систематизованій, логічно доведеній формі.

Суспільний ідеал має дуже важливу властивість: між творцем ідеалу і його носієм повинен бути тісний взаємозв'язок. Найвищий і досконалий ідеал може стати граничним побажанням, плодом фантазій мислителя на суспільні теми, якщо він не співзвучний з духовним досвідом, рівнем соціальною зрілістю, особливостями національного характеру того, кому він адресований. Суспільний ідеал не можна нікому подарувати чи нав'язати, його не можна ні в кого запозичити, – він є плодом співтворчості соціального мислителя і соціального духу конкретних людей. Суспільний ідеал, що є результатом духовного досвіду суспільної свідомості, не може бути строго структурований і описаний з погляду його змісту.

Існування ідеалу можна простежити на наступних етапах: формування ідеалу, що пов'язане з пізнанням істини і перетворенням дійсності на її основі; розповсюдження ідеалу; його реалізація (як правило, часткова) і руйнування ідеалу. У результаті ми отримуємо "діалектичну спіраль" в ході зміни поколінь у процесі формування, розвитку та занепаду ідеалів. Можна припустити, що будь-які ідеали формуються подібним чином. Таким чином, для кожного наступного ідеалу в ролі селектора виступатиме попередній [2].

Не дивлячись на те, що сучасне українське суспільство сьогодні як ніколи потребує адекватних теоретичних проєктів, вітчизняна філософська думка ще не усвідомила необхідність теоретико-методологічного осмислення проблеми суспільного ідеалу і, відповідно, не знайшла належного місця в понятійній системі соціально-філософських наук для цього феномена, який, як нам представляється, є основою широкого дискурсу як у світській, так і у релігійних сферах. Ми вважаємо, що, не зважаючи на наявність значної кількості робіт, проблема суспільного ідеалу розкрита недостатньо:

по-перше, практично немає робіт, присвячених дослідженню теоретико-методологічних засад суспільного ідеалу;

по-друге, суспільний ідеал розглядається лише відносно теоретичних підходів окремих філософів чи окремих феноменів, але немає досліджень, які б мали цілісний, узагальнюючий характер;

по-третє, поза сферою аналізу залишається релігійна філософія, в межах якої розпочався широкий теоретичний пошук вітчизняної філософської думки;

по-четверте, багато дослідників історії філософії та соціальної філософії не виділяють у своїх роботах проблему суспільного ідеалу як особливу сферу філософських знань;

по-п'яте, більшість наукових праць з даної проблеми стосуються розробки аксіологічної теорії в гуманітарних науках і значно менше досліджень присвячено теорії суспільних ідеалів у філософській аксіології.

Проблема суспільного ідеалу має багатоаспектний характер і вимагає не лише різнобічного вивчення, але активного включення відповідних рефлексій у духовне життя українського суспільства. Теоретичний аналіз і практична реалізація нових стратегій розвитку соціального знання можуть мати позитивний вплив на гармонізацію соціальних взаємовідносин, що є вкрай необхідним українському суспільству в умовах дифузії національного як такого, розмивання базових цінностей, традицій і моральних принципів, поглиблення проблеми національної самоідентифікації і самовизначення в

сучасному світі. Таким чином, для розвитку вітчизняної філософської думки досить важливим є теоретико-методологічний аналіз феномена "суспільний ідеал", включення його в понятійну систему соціально-філософських наук, що, з нашої точки зору, дозволить побачити специфіку багатьох проблем українського суспільного життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амелина Е.М. Гуманизм и проблема общественного идеала в русской философии XX века / Е.М.Амелина // Общественные науки и современность. – 1997. – № 3. – С. 65-74
2. Блануца Д.А. Особенности формирования социального идеала [Електронний ресурс] / Д.А.Блануца. – Режим доступу до джерела : <http://psibook.com/sociology/osobennosti-formirovaniya-sotsialnogo-ideala.html>
3. Истамгалин Р.С. Социально-философские проблемы анализа социального идеала [Електронний ресурс] / Р.С. Истамгалин. – Режим доступу до джерела : <http://www.allbest.ru/>
4. Короткая Т.П. Социальный идеал в религиозном сознании. Часть 1: Постановка вопроса. [Електронний ресурс] / Т.П. Короткая. – Режим доступу до джерела : <http://www.mirvoge.ru/2011/03/socialnyj-ideal-v-religioznom-soznanii-chast-2-istoriya-voprosa/>
5. Новгородцев П.И. Об общественном идеале / П.И. Новгородцев. – Выпуск I, Издание третье. – Книгоиздательство: "Слово", 1921. – 386 с.
6. Сериков А. Е. Общественный идеал католицизма / А.Е. Сериков // *Mixtura verborum* 2002: По следам человека. Сборник статей. – Самар. гуманит. акад. – Самара, 2002. – С. 123-128.
7. Скоробогатько А. В. Теоретико-методологические принципы анализа общественных идеалов в русской социальной философии / А.В. Скоробогатько // Научная библиотека Кибер Ленинка: <http://cyberleninka.ru/article/n/teoretiko-metodologicheskie-printsipy-analiza-obschestvennyh-idealov-v-russkoy-sotsialnoy-filosofii#ixzz2aEuEtJP3>
8. Яценко А.И. Целеполагание и идеалы / А.И. Яценко. – К.: Наукова думка, 1977. – 211 с.